

İKLİM ETİĞİ VE ÖZDEŞSİZLİK SORUNU*

*Mustafa DEMİRCİ***

Özet

Bu çalışmada, iklim değişikliği kuşaklar arası adalet sorunu olarak 'özdeşsizlik sorunu' açısından tartışılmaktadır. İklim etiğinde, iklim değişikliğinin kuşaklar arası adalet sorununu ortaya çıkardığı düşüncesi geniş kabul görmektedir. Bu düşünceye göre, insan kaynaklı iklim değişikliği ile mücadelede mevcut nesillerin başarısız olması, gelecek nesillere büyük zarar verecektir. Kuşaklar arası adalet normuna göre, mevcut nesillerin gelecek nesillere karşı iklim sistemini koruma gibi bir takım ödevleri vardır. Ancak, özdeşsizlik sorunu, bugünkü nesillerin gelecek nesiller uğruna sera gazları salınımı azaltma görevi olduğu düşüncesine meydan okumaktadır. Özdeşsizlik sorunu, kuşaklar arası adalet ilkesini ve gelecek nesillere karşı sorumluluklar normunu zayıflatmaktadır. Buna rağmen, özdeşsizlik sorununu iklim sistemine zarar vermeyi haklı çıkaran bir yaklaşım olarak değerlendirmek doğru değildir.

***Anahtar Kelimeler:** İklim değişikliği, iklim etiği, gelecek nesiller, özdeşsizlik sorunu, gelecek nesillere karşı ödevler.*

Climate Ethics and Non-identity Problem

Abstract

This study argues climate change as an intergenerational equity problem from the viewpoint of non-identity problem. The idea that climate change raises issues of intergenerational equity is widely held in climate ethics. This idea suggests that failure of the current generations in combating anthropogenic climate change

* Bu çalışma, 27-28 Mart 2013 tarihinde Ankara'da TODAİE tarafından düzenlenen II. Kamu Etiği Kongresi'nde sunulan "İklim Etiği ve Özdeşsizlik Sorunu" başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş biçimidir.

** Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Melikgazi Kayseri, tel: 0352 2076666, eposta: musdemirci2004@yahoo.co.uk

constitutes inflicting great harm on future generations. According to intergenerational equity norm, present generations have some obligations to future generations such as protecting the climate system. Non-identity problem, however, challenges the idea that the present generations have a duty to mitigate greenhouse gas emissions for the sake of future generations. Although non-identity problem undermines the intergenerational justice argument and the norm of obligations to future generations, it cannot be treated as a justification for damaging the climate system.

Key Words: *Climate change, climate ethics, future generations, non-identity problem, obligations to future generations.*

1. GİRİŞ

Tersini düşünenler olmasına rağmen, çok sayıda bilim insanı, çevreci ve siyasetçi iklim değişikliğini 21. yüzyılda doğa ve insanlığın karşı karşıya olduğu “en büyük tehdit” olarak görmektedir (Goklany, 2012). Birkaç örnek vermek gerekirse, Harris’e göre (2003: 149), gezegenimizin karşı karşıya olduğu en büyük tehdit, küresel ısınmadır. BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon, küresel ısınmayı insanlığın en önemli önceliği olarak görmektedir. İngiliz eski Çevre Bakanlarından Margeret Becket’e göre iklim değişikliği, insanlığın bugün karşı karşıya bulunduğu en büyük ve en acil çevre sorunu olup bugünkü ve gelecek nesillerin ve gezegenin geleceği için bu soruna önem vermek ve onunla baş etmek için ciddi faaliyetlerde bulunmak gerekir (Page, 2006: 8).

İklim değişikliği gibi karmaşık bir sorunsala karşı hangi politikanın uygulanacağı, büyük ölçüde sorunsalın nasıl tanımlandığıyla ilişkilidir. İklim değişikliği, çoğunlukla bilimsel, ekonomik ve siyasal çerçeveler içinde tartışılmaktadır. Literatürde görece ihmal edilen iklim değişikliğinin etik boyutu, günümüzde büyük önem kazanmıştır. “İklim değişikliği konusunda ne yapmalıyız?” sorusu, son tahlilde etik bir sorudur. Zira bu soruya verilen cevaplar, zengin ülkelerle yoksul ülkeler, bugünkü nesillerle gelecek nesiller arasında kaçınılmaz olarak çıkar çatışmasına yol açmaktadır (Broome, 2008: 96). Yeni bir uygulamalı etik dalı olarak ortaya çıkan iklim etiği (veya küresel iklim değişikliği etiği), iklim değişikliğini temelde etik bir sorun olarak görmektedir. İklim etiği, iklim değişikliği ile ilgili sorunlara eklenen bir konu olmaktan daha çok, iklim değişikliğiyle ilgili sorunlara karşı geliştirilen makul ve haklı çıkarılabilir tüm tepkilerin (politikaların) kurucu parçasıdır (COMEST, 2010: 38). Çevre etiğinin bir alt dalı olmaktan daha çok kendine özgü bir görünüme sahip olan iklim etiği, gelişim açısından henüz başlangıç aşamasındadır. Mitigasyon, adaptasyon, iklim mühendisliği, gelecek nesiller, iklim yükümlülüklerinin tahsisi, iklim adaleti, din ve iklim gibi konular, iklim etiğinin belli başlı ilgi alanlarını oluşturmaktadır (Ott,

2011: 143). Bu çalışmada, iklim etiğinde önemli yer tutan “gelecek nesillere karşı ödevler” tartışması ele alınmaktadır.

İklim etiği ile uğraşan akademisyenler, iklim değişikliğinin çözülmesi zor birçok etik sorun ortaya çıkardığına işaret etmektedir. Bu açıdan Gardiner (2006: 398), iklim değişikliğini mevcut ahlak teorilerini ve ilkelerini sarsan “mükemmel bir ahlaki fırtına” olarak nitelemektedir. İklim değişikliğiyle ilgili etik sorunlardan biri, iklim değişikliğinin gelecek kuşaklarla ahlaki ilişkisidir. İklim etiği tartışmalarında iklim değişikliğinin kuşaklar arası adalet sorunu yarattığı görüşü önemli bir yer tutmaktadır. Gardiner’e göre (2004b: 24) iklim değişikliğinde, kuşaklar arası ve kuşaklar içi bir dizi karmaşık kolektif eylem sorunları kesişmektedir. İklim değişikliği konusunda otorite kabul edilen Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli’nin (IPCC) 1995 yılında yayımlanan İkinci Değerlendirme Raporu (SAR), iklim değişikliğinin kuşaklar arasında belli adalet sorunları ortaya çıkardığını ileri sürmektedir. IPCC’nin 2001 yılında yayımlanan Üçüncü Değerlendirme Raporu (TAR), iklim değişikliğine karşı geliştirilen herhangi anlamlı bir politikanın eşitlik ve adalet gibi etik düşüncelerle tutarlı olması gerektiğini savunmaktadır (Page, 2006: 7-8). Küresel düzlemde iklim değişikliğine karşı en önemli tepki olan 1992 Rio Zirvesi’nde imzaya açılan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (CCFC), “şimdiki ve gelecek nesiller için küresel iklimin korunması”, “mevcut ve gelecek nesiller için iklim sistemini koruma” ve “iklim sistemini mevcut ve gelecek nesillerin yararı için koruma” gibi ifadelerle gelecek nesillere verdiği önemi açıkça dile getirmektedir.

Sadece CCFC’de değil, küresel çevre sorunları ile ilgili hemen hemen her uluslararası sözleşmede yaygın olarak şu ön kabul paylaşılmaktadır: Mevcut nesillerin, henüz doğmamış nesillere karşı gezegenin yaşamını sürdüren (iklim sistemi dâhil) çevre kaynaklarının kalitesini ve çeşitliliğini koruma görevi vardır. Felsefe, hukuk ve uluslararası çevre müzakereleri literatüründe kuşaklar arası adalet normu, geniş ölçüde kabul görmüştür (Wood, 1996: 295). Gelecek nesillere karşı sorumluluk, geniş ölçüde tanınmış ve kabul edilmiş olmasına karşın, bu sorumluluğun etik bir teoriye nasıl dayandırılacağı tam olarak anlaşılmış değildir (Bickham, 1981: 170). Kuşaklar arası adalet teorisi geliştirme ile ilgili sorunlar, henüz tam olarak çözülmüş değildir (Wolf, 2003: 293). İklim değişikliğinin neden olduğu zararlardan gelecek nesillerin korunma hakkı ve mevcut kuşakların onlara karşı ödevleri, ahlak teorisyenleri ve hukukçular arasında tartışma konusudur (Weston, 2008: 376-377). Bu çalışmada, IPCC’nin temsil ettiği ana akım bilimsel görüş çerçevesinde iklim değişikliği bir kuşaklar arası adalet sorunu olarak tanımlandıktan sonra, bu bağlamda gelecek nesillere karşı ödevler belirlenecektir. Daha sonra, geniş kabul gören bu görüşe karşı bir tez olarak gelecek kuşaklara karşı ödevler tartışmasını

İçinden çıkılmaz hale getiren Parfit'in özdeşizlik sorunu (*non-identity problem*) tartışılacaktır.

2. KUŞAKLAR ARASI ADALET SORUNU OLARAK İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

İklim etiğinde yaygın kabul gören görüşe göre iklim değişikliği, esasen kuşaklar arası etik bir sorundur (Gardiner, 2004b: 30; Weiss, 2008: 615). Zira iklim değişikliği, şimdiki ve gelecek nesiller ile mevcut ve gelecek toplumlar arasında adaletle ilgili son derece ciddi sonuçlar doğurmaktadır. İnsanların atmosferde sera gazları birikiminin artmasına neden olan faaliyetleri ve politikaları yüzünden küresel iklim değişikliğine sebebiyet vermiş olması, şimdiki kuşakla gelecek kuşaklar arasında ciddi adalet sorunlarının meydana gelmesine yol açmaktadır. Mevcut nesillerin gelecek nesillere karşı sorumluluklarını yerine getirmesi için kuşaklar arası adalet ilkelerine uygun davranmak gerekmektedir.

IPCC'nin 2007 yılında yayımlanan Dördüncü Değerlendirme Raporu (AR4), insan kaynaklı iklim değişikliğinin var olduğuna dair inancı, hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde kesin bir dille ifade etmiştir: İklim sisteminin ısınmakta olduğu şüphesizdir. Ortalama deniz seviyesinin yükselmesinde, yaygın bir şekilde kar ve buzulların erimesinde, küresel ortalama hava ve okyanus sıcaklıklarındaki artışlarda iklim değişikliğinin var olduğu aşikâr olarak müşahade edilmektedir. IPCC, ayrıca aynı raporda, küresel ısınmanın % 90 ihtimalle (bu, ulaşılabilecek en yüksek bilimsel kesinlik düzeyidir) insan kaynaklı olduğunu vurgulamıştır (IPCC, 2007: 3-5). Dahası, iklim değişikliğinin uzun vadeli, yaygın ve sert etkilere sahip olacağı tahmin edilmektedir. Gelecek nesiller, tahminen iklim değişikliğinden şimdiki nesillerden daha çok zarar görecektir (Weston, 2008: 403). Bu açıdan IPCC raporları, iklim değişikliğinin etkisiyle ortaya çıkacak birçok olumsuzluğa dikkat çekmektedir.

IPCC'ye göre küresel ortalama sıcaklık artışı 2 °C'de tutabilmek için sera gazlarının atmosferdeki birikiminin 450 ppm'i geçmemesi gerekir. 450 ppm hedefini tutturabilmek için 2020 yılına kadar gelişmekte olan ülkelerin referans aldıkları yıla göre sera gazı salınımlarını % 15-30 oranında, gelişmiş ülkelerin ise 1990 seviyesine göre %25-40 oranında azaltması gerekir (Den Elzen ve Höhne, 2010: 248). Atmosferdeki karbondioksit birikiminin tehlike eşiğinin IPCC'nin kabul ettiği 450 ppm değil, 350 ppm olduğunu savunan bilim adamları ve çevreciler de mevcuttur. IPCC (2007: 13), çeşitli senaryolar altında küresel ortalama yüzey sıcaklığının 21. yüzyıl boyunca 0,6 - 6,4 °C arasında artacağını tahmin etmektedir. Mevcut oranların üzerinde veya altında sera gazı salınımının

sürdürülmesi, tahminen daha önceki yüzyıllara nazaran 21. yüzyıl boyunca daha fazla ısınmaya ve küresel iklim sisteminde birçok değişime yol açacaktır. İklim örüntülerinin değişmesi, insanların yaşamlarının bağlı olduğu çevre sistemlerinin dengesini bozacaktır. Bu yüzden insanların yaşamı ve refahı büyük bir risk altındadır (Wolf, 2008: 350).

IPCC, iklim sisteminde tahmin edilen ısınmanın dünyanın çeşitli bölgelerinde su kaynakları, ekosistemler, besin kaynakları, kıyı alanları ve sağlık üzerinde birçok olumsuzluğa yol açacağını öngörmektedir. Örneğin, sıcaklık dalgaları, fırtınalar ve seller birçok insanın ölümüne ve başka birçok insanın zarar görmesine sebebiyet verecek, tropikal hastalıklar artacak, yağış rejimlerinin değişimi, yerel gıda kıtlığına ve güvenli içme suyu kıtlığına yol açacaktır. Deniz seviyesinin yükselmesinin sebep olduğu kitlesel göçler, birçok insanı olumsuz etkileyecektir. Bugünkü nesiller araba kullanarak, elektrik kullanarak, enerji tüketimi ile üretilen ürünleri kullanarak durmadan sera gazlarının atmosferdeki birikimine katkı yapmaktadır. Dolayısıyla, mevcut nesiller, kendi çıkarını tatmin için başkalarına, özellikle gelecek nesillere zarar vermektedir (Broome, 2008: 69). Mevcut nesiller, iklim değişikliğiyle ilgili tedbir almadıkça, sera gazı salınımlarına katkı yapan faaliyetlerinin faydasını görürken, gelecek nesillere çok büyük maliyet yüklemektedir (Weiss, 2008: 624). Kısacası, iklim değişikliği atmosferde sera gazları birikimine katkı yapan politikaları benimseyen ve uygulayan nesiller tarafından gelecek kuşakların sağlığına ve mülkiyetine verilen “haksız zarar” ve onların “haklarının ihlal edilmesi” olarak görülebilir (Davidson, 2008: 475).

Nesiller arası adalet açısından iklim değişikliğinin şu özelliğinin önemle vurgulanması gerekir: Birçok ciddi çevre felaketi ve sosyo-ekonomik zararın gelecek 100 yıl veya daha az süre içinde olacağı tahmin edilmektedir (Weston, 2008: 385). Okyanuslardaki termal durgunluk nedeniyle iklim sisteminin sera gazı salınımlarındaki değişmelere tepki vermesi, yaklaşık 50 - 100 yılı bulacaktır. Dolayısıyla, bugün yaşanan veya yakın gelecekte yaşanacak olan iklim değişikliğinin çoğu, bugünkü kuşakların sera gazı üreten faaliyetleri sebebiyle değil, atalarının faaliyetleri nedeniyle. Bugünkü nesillerin faaliyetlerinin etkilerinin çoğu, gelecek nesiller dünyaya geldiği zaman hissedilecektir (Davidson, 2008: 472). Gelecek nesillerin refahı, şimdiki nesillerin yaptığı faaliyetlere bağlı olduğuna göre; iklim değişikliği, büyük ölçüde kuşaklar arası etik bir sorundur. Wolf’a göre (2008: 350), küresel iklim değişikliği, kuşaklar arası adalet teorisinin başlıca sorunudur.

İklim değişikliği kuşaklar arası adalet sorunu olarak görülmesine karşın, gelecek kuşaklar ile kimlerin kastedildiği konusunda açıklık yoktur. İnsanların dünyaya gelişinin sürekliliği düşünüldüğünde, her dakika şimdiki

nesle gelecek nesiller eklenmektedir. Bu nedenle, gelecek nesilleri henüz doğmamış olanlar olarak tanımlamak çok zordur. Gelecek nesiller, doğal olarak ahlak içinde düşünülebilir. Ancak, bu görüş fazla taraftar bulamamıştır. Gelecek nesiller, bugünün çocuklarından uzak gelecekte doğacak kişilere kadar yayılan geniş bir kapsama sahiptir. Literatürde zaman sınırlaması olmadan yapılan gelecek nesiller tanımları başat görüşü oluşturmaktadır (Weston, 2008: 384).

Kuşaklar arası ekolojik adaletin temeli, kuşaklar arası emanetçilik, kuşaklar arası ortaklık veya kuşaklar arası vekilharçlık düşüncesidir. Alfred North Whitehead'ın ilişkisel dünya görüşüne göre sosyal adalet, tüm insanlık ailesi içinde dayanışma duygusunu gerektirir. Ortaklık olarak insan topluluğu tüm nesilleri içine alır. John Rawls'a göre mevcut nesiller, aldıkları mirası gelecek nesillere devretmeden önce sadece onları idame etmekle yetinmemeli aynı zamanda onları geliştirmelidir (Weston, 2008: 393-418). Kaynakçı (*resourcist*) kuşaklar arası adalet görüşüne göre, sonraki nesiller doğal ve kültürel kaynakların tüketilmesi olmaksızın olabileceğinden daha kötü durumda bırakılmamalıdır. Her nesil, bir sonraki gelecek nesle önceki nesillerden miras aldığından daha az pay bırakmamalıdır (Page, 1999: 55). Gelecek kuşakların hakları, çevre hakkı, barış hakkı, gelişme hakkı ve insanlığın ortak mirasından yararlanma hakkı gibi hakları ihtiva eden üçüncü kuşak haklar (dayanışma hakları) arasında yerini almıştır (Weston, 2008: 427).

1972 Stockholm Konferansı'nda benimsenen İlke I, çevreyi bugünkü ve gelecek nesiller için koruma ve geliştirme sorumluluğundan söz etmektedir. Stockholm Konferansı'ndan bu yana, çevreyle ilgili hemen hemen tüm uluslararası belgede, gelecek kuşaklara karşı sorumluluklar vurgulanmıştır (bkz. Science and Environmental Health Network, 2008: 34-37). En yaygın kabul gören sürdürülebilir kalkınma tanımına göre bugünkü nesiller, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Zira bütün kuşaklar, yeryüzünü kullanmada ve onu korumada ortaktır. Her nesil, yeryüzünü ve yeryüzünde bulunan doğal ve kültürel kaynakları, en az onları teslim aldıkları durum kadar iyi koşullarda diğer nesillere devretmelidir. Kuşaklar arası haklar, bireysel haklar gibi düşünülmemelidir. Bunlar, kuşaklara ait haklardır; bunlara başka kuşaklar ile - geçmiş, şimdiki ve gelecek- ilişkili olarak sahip olunur. Weiss'e göre (2008: 623), kuşaklar arası adaletin üç ilkesi vardır; seçenekleri korumak, kaliteyi korumak ve erişimi korumak.

(1) *Seçenekleri korumak*: Doğal kaynak çeşitliliğinin temeli, gelecek nesillerin kendi gereksinimlerini karşılamak için kullanabilmeleri amacıyla korunmalıdır. Her nesil, doğal ve kültürel kaynak temelini korumakla yükümlüdür.

(2) *Kaliteyi korumak*: Dengeli çevre kalitesi kuşaklar arasında karşılaştırılabilir biçimde sağlanmalıdır. Her nesil, gezegeni devraldığından daha kötü koşullarda olmamak şartıyla yeni nesillere bırakmalıdır.

(3) *Erişimi korumak*: Yeryüzüne ve onun kaynaklarına kuşaklar arasında ayırım yapmaksızın erişim sağlanmalıdır. Her nesil, doğal ve kültürel mirasın faydalarına ve kullanımına adil erişim imkânına sahip olmalıdır.

Küresel iklim değişikliği bağlamında bu kuşaklar arası adalet ilkelerinin uygulanması, iklim sisteminde ani ve hızlı değişimlere karşı tedbirler almayı, iklim değişikliğinin neden olduğu zararları önlemeyi veya azaltmayı, iklim değişikliğine uyum sağlamak isteyen ülkelere yardım etmek için tedbir almayı gerektirir. Bu tedbirler arasında fosil yakıt kullanımını kontrol etme (mitigasyon), ormansızlaşmayı önleme, toprağın yanlış kullanımını engelleme, kloroflorokarbon kullanımını kontrol etme, nitrojen gübresi kullanımını izleme sayılabilir. Bugünkü nesiller gelecek nesillere karşı ödevlerini gerçekleştirmek için stratejilerini şu normatif amaca göre değerlendirmelidir: Her nesil kendinden sonraki nesilleri kendinden önceki nesillerle mukayese edilebilir kalite ve çeşitlilikte bir gezegene erişime sahip kılmalıdır. Eğer bir nesil aldığı kalitede gezegeni korumaya muvaffak olamaz ise, arkadan gelen neslin maliyetli de olsa bu hasarı tamir etme görevi vardır.

Gelecek nesillere karşı bugünkü neslin ödevlerini yerine getirememesi veya iklim değişikliğinin üstesinden gelmeye muvaffak olamaması, Henry Shue'ye göre (aktaran Weston, 2008: 401), etik açıdan şu anlama gelir:

1) İklim değişikliğinin üstesinden gelmeye muvaffak olamamak, gelecek nesillere yardım etmeye muvaffak olamamak değil, gelecek nesillere zarar vermektir.

2) İklim değişikliğinin üstesinden gelmeye muvaffak olamamak, böyle bir zarar olmaksızın tüm ömrünü geçirebilecek olan gelecek nesillere zarar verme fiilini oluşturur.

3) İklim değişikliğinin üstesinden gelmeye muvaffak olamamak, sadece iklimi daha kötü etkilemekle kalmayacak, aynı zamanda gereksiz yere aksi takdirde olmayabilecek pozitif geribildirimleri devreye sokarak çevrenin daha da kötü olmasına imkân tanıyacaktır.

4) İklim değişikliğinin üstesinden gelmeye muvaffak olamamak, çevrenin daha kötü olması için fırsat yaratmakla kalmayacak, aynı zamanda dünyanın felaketler açısından daha kötü bir yer olmasına imkân tanıyacaktır.

İklim değişikliği konusunda dünyada şimdiye kadar yapılanlar, ana akım bilimsel görüşe göre tahmin edilen felaketleri önlemek açısından

yetersizdir. Bu konuda en önemli uluslararası girişimlerden biri olan 1997 yılında imzaya açılan Kyoto Protokolü'nde öngörülen bazı ülkeler için bağlayıcı sera gazı indirimleri, IPCC'nin önerdiği oranlarla karşılaştırıldığında devde kulak bile değildir. Bu bakımdan Kyoto Protokolü nesiller arası adalet açısından yetersizdir (Gardiner, 2004a: 594). Page (2006: 9) iklim değişikliği bağlamında “kuşaklar arası adalet tezini” şu şekilde formüle etmiştir:

Önerme 1: İnsan faaliyetlerinin iklim sisteminde meydana getirdiği değişimler, gelecek nesillerin refah ve mutluluğunu tehdit etmektedir.

Önerme 2: Gelecek nesillerin refah ve mutluluğunu tehdit eden insan faaliyetleri, haksızdır, etik değildir.

Sonuç: İnsan faaliyetlerinin iklim sisteminde meydana getirdiği değişimler, haksızdır, etik değildir.

Meyer'e göre (2004: 29-30), iklim değişikliği bağlamında mevcut nesillerin iki tür kuşaklar arası adalet ödevi vardır: Birincisi, mevcut nesillerin gelecek nesillerin haklarını ihlal etmeme ödevi vardır. İkincisi, şimdi yaşayan insanların en azından bazısının geçmiş nesillerin hatasız zarar vermesinin etkisiyle zarar görmüş çağdaşlarının uğradıkları zararları karşılama ödevi vardır. Kuşaklar arası adalet tezi, mevcut nesillere iklim değişikliğiyle ilgili olarak gelecek nesillere karşı önemli ödevler yüklemektedir: (1) Sera gazı salınımlarını artırarak iklim sistemine zarar vermemek gerekir. (2) Sera gazları salınımına neden olan yenilenemeyen doğal kaynakları tüketmemek gerekir. (3) Bu faaliyetler uygun miktarda karşılık (tazminat) ile dengelenmedikçe, kıyılar gibi belli doğal kaynakların tahribine sebep olmamak gerekir (Page, 1999: 55-56). Weston'un (2008: 428) ifadesiyle gelecek nesillerin ekolojik hakları, bugünkü nesillerin ekolojik görevlerini tanımlamaktadır.

3. ÖZDEŞSİZLİK SORUNU AÇISINDAN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Diğer çevre sorunlarında olduğu gibi küresel iklim değişikliği bağlamında da kuşaklar arası adalet tezi gereği, bugünkü nesillerin gelecek nesillerin çıkarlarına zarar vermeme ve onların haklarını ihlal etmeme ile ilgili ödevlere sahip olduğu iddiasına karşı çıkan önemli düşünceler ileri sürülmüştür. Örneğin, Gaba'ya göre (1999: 279), gelecek nesillerle olan ahlaki ilişkiyi haklar ve ödevler bağlamında ele almak beyhude bir çabadır. Zira geleneksel faydacı ve deontolojik etik teorilerle şimdiki ve gelecek nesiller arasındaki ilişkileri değerlendirmede önemli kavramsal ve teknik yetersizlikler vardır. Page (2008: 9), iklim değişikliği sorununda kuşaklar arası adaletle ilgili çok sayıdaki karşı tezi üç kümede toplamaktadır: (1)

Belirsizlik: İklim değişikliğinin insanlığın refahı ve mutluluğu için tehdit olduğu kesin değıldir. (2) Mütakabiliyet: Adalette karşılıklılık esastır. Henüz mevcut olmayan kişilerle karşılıklılık söz konusu olmadığı için gelecek kuşaklara karşı ödevlerden söz edilemez. (3) Özdeşlik sorunu. Bu çalışmanın kapsamı gereğı aşağıda sadece özdeşlik sorunu üzerinde durulacaktır.

Özdeşlik sorunu, iklim değişikliği gibi sorunlarda gelecek nesillere karşı ödevleri, zararlar ve haklar diliyle açıklamada felsefi bir bulmaca olarak ortaya çıkmaktadır. Temel sorun, gelecek nesillerin var olması için gerekli koşullar olan faaliyetler ve politikalar ile muayyen gelecek kişilerin haklarına ve çıkarlarına nasıl zarar verileceğinin tam olarak açıklanamamasıdır. Özdeşlik sorunu, kuşaklar arası adalet tezine karşı ciddi bir meydan okumadır (Page, 1999: 54).

Parfit'e göre (1981: 113), üç çeşit tercih vardır: (1) Farklı sayı tercihleri (*Different Number Choices*), gelecekteki insanların hem sayısını hem de kimliğini etkiler. (2) Aynı sayı tercihleri (*Same Number Choices*), gelecekteki kişilerin kimlikliklerini etkiler, fakat sayılarını etkilemez. (3) Aynı halk tercihleri (*Same People Choice*), gelecek insanların ne kimliğini ne de sayısını etkiler. Gelecekteki insanların yaşam kalitesini etkilemekle kalmayıp aynı zamanda var olacak insanların sayısını ve kimliğini belirleyen tercihler, özdeşlik sorununu ortaya çıkarır. Bu gibi durumlarda çok benzer bağlamlarda görece tartışmasız görünen ahlaki ilkelerin uygulanması, neticede birçok insan tarafından kabul edilemez bulunur. Özdeşlik sorunu, bir bakıma (en azından kısmen) kimliği kontrol edebilecek gelecekteki insanlara karşı ödevler açısından sezgiye dayanan ahlaki inançların nasıl gözden geçirileceği sorunudur. Sorun, 1970'lerin sonlarında Derek Parfit, Thomas Schwartz ve Robert M. Adams gibi felsefeciler tarafından birbirinden bağımsız olarak keşfedilmiştir. Ancak, gelecek bireyler paradoksu (Kavka, 1982) ve gelecek nesiller sorunu gibi farklı isimlerle anılan bu sorun literatürde çoğu zaman Parfit ile özdeşleştirilmektedir (Boonin, 2008: 127). Gelecek nesillere karşı ödevleri tartışmaya açan Parfit'in yaklaşımı, sadece felsefe ile sınırlı kalmamış, felsefe çevreleri dışında hukuk, tıp ve kamu politikaları tartışmalarına önemli etkiler yapmıştır (Jecker, 1988: 186). Burada gelecek nesillere karşı ödevler tartışmasını kördüğüm haline getiren özdeşlik sorunu kısaca tanımlandıktan sonra, iklim değişikliği sorununa uygulanacaktır.

3.1. Özdeşlik Sorunu

Özdeşlik sorunu, yapıma anında mevcut olmayan ama sonra meydana gelecek olan kişileri sınırlayan etkilere sahip faaliyetlerin ve politikaların ahlaki statüsüne ilişkin sezgiye dayanan inançları

tartışmaktadır. Özdeşsizlik sorunu, çoğu akademisyene göre içinden çıkılamayan felsefi bir bulmacadır. Sorun basitçe aşağıdaki gibi açıklanabilir.

Birçok insan, sezgiye dayalı olarak şu inançlara sahiptir: (1) Henüz mevcut olmayan, fakat gelecekte var olacak kişileri sınırlayan etkilere sahip bir takım faaliyetlere veya politikalara ahlaken izin verilemez veya bu tür faaliyetler yanlıştır. (2) Bu tür faaliyetler, (a) gelecekte bazı kişileri kötü şekilde etkileyeceği, (b) gelecekte bir veya daha fazla kişiye (tahminen) zarar vereceği veya (c) gelecekte bir veya daha fazla kişinin durumunu yapılmamış olduğu durumdan daha kötü hale getireceği için yanlıştır. Özdeşsizlik sorunu durumlarında yukarıdaki (1) ve (2) numaralı inançların ikisi birden doğru olamaz (Roberts, 2009b).

Özdeşsizlik sorunu, Kavka'nın (1982: 93) “varoluşun başkasının keyfine tabi olması” (*precariousness of existence*) veya Meyer'in (2004: 21) “gelecek insanların durumsallığı” (*contingency of future people*) diye isimlendirdiği durumdan kaynaklanmaktadır. Özdeşsizlik sorununa göre, kimlik genetiğe bağlıdır. Dünyaya gelen her insanın kimliği, başka şeylerle birlikte onu dünyaya getiren genetik ebeveyne bağlıdır. Dünyaya gelen her insanın kimliği aynı zamanda hamile kalınma zamanına ve tarzına bağlıdır. Hamile kalma faaliyetinin bir ay ileri veya geri olması ve hamile kalma tarzının değiştirilmesi (aşılama, tüp bebek) neticesinde tamamen farklı çocuklar dünyaya gelir. Netice olarak milyonlarca spermden biri ile bir yumurtanın döllemesinde zamanlama ve tarz çok önemlidir. Dahası hamileliğin tam zamanlaması ve tarzı, daha önce meydana gelen karmaşık faaliyetler ve olaylar zincirindeki değişimlere karşı çok duyarlıdır. İnsanlık tarihinde yapılan birçok şey farklı şekilde yapılsaydı, birçok kişinin hamileliği gerçekleşmezdi. Parfit'e göre (1984: 361), demiryolları ve motorlu araçlar hiç icat edilmese dahi biz dünyaya gelebilirdik diye iddia etmek olanaklı değildir. Hemen hemen tüm insan faaliyetlerinin hangi spermin hangi yumurtayı dölleyeceği üzerinde etkisi vardır. Bir insana hamile kalınması için mümkün olan sadece bir durum vardır. Bir kişinin var olabilmesi, o eşsiz koşulların oluşmasına bağlıdır. Dolayısıyla bir kişiye hamile kalındığı an içinde hamile kalınmasaydı, o kişi hiç var olamayacaktı. “Yaşamaya değer bir hayat”, “hiç var olmama”dan daha iyi olduğu için yanlış olan tek gönüllü üreme faaliyeti, tahminen yaşamaya değmeyecek hayata sahip olacak insanları üretilir (Weinberg, 2008: 4).

Özdeşsizlik sorunu, kimliğe bağlı teoriler (*identity - dependent theories*) grubunda yer alır. Bu tür teoriler, belli insanları veya hayvanları daha sağlıklı veya daha mutlu yapmayı veya özellikle kendi hatalarından kaynaklanmayan olumsuzluklardan veya zararlardan insanları kurtarmayı salık verir. Bu teorilerin en popüler alt grubu, kişiyi etkileyen yaklaşımdır

(*person - affecting approach*). Bu yaklaşıma göre ahlaken önemli olan iyilik veya kötülüğün muayyen bir kişi ile ilişkili olmasıdır. Bir faaliyet veya politikanın ahlaki statüsünün belirlenmesi, alternatif başka bir faaliyet veya politikanın neticelerinin karşılaştırılması yoluyla yapılmaz. Bu yaklaşım, bir faaliyet veya politikanın neticesine muayyen bir kişi açısından iyi mi yoksa kötü mü diye bakar (Hare, 2007: 499). Kimliğe bağlı olmayan teorilere (*identity - independent theories*) göre ise, belli kişilere zarar vermese bile, bazı faaliyetler veya politikalar yanlış olabilir. Bu teorilerin en popüler alt grubu, gayri şahsi (*impersonal*) yaklaşımdır. Bu yaklaşım, gayri şahsi bakış açısından insanlara sağlık ve mutluluğu geliştirmeyi salık verir (Page, 2006: 138). Özdeşlik sorunu, kişiyi etkileyen yaklaşımı benimsemiştir. Buna göre “kötü” faaliyetlerin veya politikaların bazı muayyen kişiler için kötü olması gerekir. Mevcut kişileri hiç etkilemeyen ve tahminen gelecekteki her bir kişinin iyiliğini artıran bir faaliyet ahlaken yanlış olamaz. Bazı faaliyetler gayri şahsi anlamda dünyayı daha kötü yapsa bile, bu yaklaşıma göre inanç değişmez.

Özdeşlik sorunu, bir kişinin yaşamaya değer bir hayata sahip olduğunu (birçok engele rağmen “keşke hiç var olmasaydım” demediğini) ve bunun da üreme (dölleme) kararına bağlı olduğunu varsayarak, üreme kararlarından kimin zarar gördüğünü belirlemeye çalışır. İnsanların üreme kararları, kimin var olacağını etkilediği için gelecekteki insanları korumak gibi görünen bazı politikalar aslında onları korumaz. Çünkü onların ihlal edilmesiyle gelecekteki hiçbir kişi zarar görmez. Parfit (1984: 358-360), bu duruma, 14 yaşındaki kızın kararını örnek göstermektedir. 14 yaşında bir kız, hemen hamile kalırsa, maddi yetersizlik dolayısıyla gelecek çocuk hayata kötü bir başlangıç yapacaktır. Hâlbuki bu kız daha sonra hamile kalsa, maddi durumu daha iyi olacağı için doğacak çocuk hayata daha iyi bir başlangıç yapabilecektir. Diyelim ki 14 yaşındaki kız beklemedi, hemen hamile kaldı ve bir çocuk dünyaya getirdi. 14 yaşındaki kız beklemeden hamile kalmakla doğurduğu çocuğa bir zarar verdi mi veya ona bir kötülük yaptı mı? Parfit’e göre hayır. Çünkü 14 yaşındaki kız daha fazla beklese, bu muayyen çocuk hiç olmayacaktı, onun yerine başka kimlikte bir kişi dünyaya gelecekti. Bu çocuğun bu koşullar dışında dünyaya gelme imkân ve ihtimalinin hiç olmadığı ve tahminen yaşamaya değer bir hayatı olacağı kabul edilir ise, 14 yaşındaki kızın bu çocuğu doğurmakla ona zarar verdiği veya kötülük yaptığı iddia edilemez. Kötü, ancak bir faaliyet veya politika belli kişi veya kişileri hiç yapılmamış olduğu durumdan daha kötü bir hale getiriyorsa, o zaman kötüdür. 14 yaşındaki kız doğurmakla doğurmuş olduğu muayyen çocuğu olabileceğinden daha kötü bir hale getirmemiştir. Zira annesi onu doğurmasa, o muayyen çocuk hiç var olamayacaktı. 14 yaşındaki kızın doğurduğu çocuk için dünyaya hiç gelmemiş olmaktansa, yaşamaya değer bir hayata sahip olmak daha iyidir.

Parfit (1984: 361-363), 14 yaşındaki kız örneği gibi bazı sezgisel olarak kötü görünen faaliyetlerin hiç kimse için kötü olmadığını ikna edici bir şekilde gösteren birçok özdeşsizlik durumu kurgulamıştır. Başka bir örnek çevre politikasına ilişkindir. Bu örnekte toplum çevre konusunda kaynakları koruma ve tüketme politikalarından birine karar vermek durumundadır. Tüketme tercih edilirse, üç yüzyıl boyunca yaşam kalitesi koruma politikasının seçildiği durumdan azıcık daha yüksek olabilecektir. Ancak daha sonra gelen birçok yüzyıl boyunca yaşam kalitesi koruma politikasının seçilmiş olduğu durumdan çok daha düşük olacaktır. Varsayalım toplum tüketmeyi tercih etti. Bu tercih herhangi bir kişi için daha kötü mü? Tüketme politikası seçildiği için milyonlarca insan yüzyıllar boyunca koruma politikasının tercih edildiği durumuna nazaran daha düşük yaşam kalitesine sahip olacaktır. Ancak koruma tercih edilmiş olsa idi, bu muayyen insanlar hiç dünyaya gelmeyecekti. Bu gelecek insanların hayatı yaşamaya değer olduğu ve koruma tercihi altında hiç var olmayacakları düşünülür ise toplum olarak kaynakları tüketme tercihi, bu insanlar için sadece daha kötü değil, bilakis onların hayrınadır. İki farklı sosyal veya ekonomik politika arasında tercih yaparken uzak gelecekte hangi politika tercih edilirse edilsin aynı insanların var olacağını varsaymak yanlıştır. Tüketme politikası altında var olan kişiler, koruma politikası altında var olmayacaktır. Tüketme gibi bir tercihin gelecek insanların çıkarlarına aykırı olacağı savı, bu sebeple doğru değildir.

Parfit'in (1984: 371-374) kurguladığı diğer bir özdeşsizlik sorunu örneği, riskli politikadır. Bu örnekte toplum riskli ve güvenli olmak üzere iki enerji politikası arasında tercih yapmak durumundadır. Riskli politika seçildiği için binlerce insan daha sonra felakete kurban gidecektir. Fakat alternatif güvenli politika seçilmiş olsa idi, riskli politika altında var olan muayyen kişiler hiç var olmayacaktı. Onların yerine farklı kişiler olacaktı. Tahmin edilebilir bir felakete sebep olmasına rağmen, riskli politika tercihi hiç kimse için daha kötü olmayacaktır. Bu tercih, felakete sebep olduğu için açıkça kötü bir etkiye sahiptir. Ancak güvenli politika seçilmiş olsa idi, felakete ölecek insanların hiçbiri var olmayacaktı. Bu insanlar, varlıklarını riskli politikaya borçludur. Bu insanların hayatı yaşamaya değer olduğu için riskli politika tercihi onlar için daha kötü değildir. Bizden yüzyıllar sonra yaşayacak insanlarla iletişim kurma imkânı olmadığı için onların rızasını isteme durumunda değiliz. O zaman "Bu kişiler yapılan tercihten esef duyar mı?" diye sorulmalıdır. Onlar güvenli politika tercihinde dünyaya hiç gelmeyeceklerini biliyor. Bu insanlar genç yaşta ölmekten esef duyabilir. Fakat onlar yaşamaya değer bir hayata sahip oldukları için "keşke hiç doğmamış olsaydık" demeyecektir. Yapılan bir kişiyi daha kötü yapmayacaksa, ahlaki anlamda bir kişiye zarar vermeden bahsedilemez. Riskli politika tercihi felakete kurban giden insanlara bunu tamamen

karşıl原因 bir fayda vermez ise, bu tercih onlar için daha iyi değildir, sadece daha kötü değildir denebilir. Dolayısıyla, felakette genç yaşta ölecek insanlar için yaşamaya değer bir hayata sahip olmak, hiç var olmamaktan daha kötü değildir. Bu noktada insan haklarına başvurma da sorunu çözmektedir. Çünkü, riskli politika altında var olan insanların başka koşullarda dünyaya gelme imkân ve ihtimalleri zaten yoktur.

Bu örnekler, şu sonuca götürmektedir: En azından bazı sezgisel olarak kötü görünen faaliyetler hiç kimse için kötü değildir. Dolayısıyla, “Henüz mevcut olmayan fakat gelecekte var olacak kişileri sınırlayan etkilere sahip bir takım faaliyetlere ahlaken izin verilemez veya bu tür faaliyetler yanlıştır” önermesinin kabulü, şu önermenin reddini gerektirir: “Bu tür faaliyetler, (a) gelecekte bazı kişileri kötü şekilde etkileyeceği, (b) gelecekte bir veya daha fazla kişiye tahminen zarar vereceği veya (c) gelecekte bir veya daha fazla kişi için şeyleri yapılmadığı durumdan daha kötü hale getireceği için yanlıştır”. Bu durum, neticede ikinci bir sorun ortaya çıkarmaktadır: Münhasıran geleceğe yönelik bir faaliyetin olduğu yerde bu faaliyet birileri veya başkaları için kötü değilse, onu kötü kılan şey nedir? Hangi teori onun yanlış olduğunu açıklar? Özdeşsizlik sorunu, böyle bir teorisinin (Parfit, buna X teorisi adını vermiştir) kişiyi etkileyen yaklaşımda olamayacağını göstermektedir (Roberts, 2009b).

Weinberg (2008: 4-5), özdeşsizlik sorunu ile özdeşsizlik ilkesi ve özdeşsizlik paradoksu arasında ayırım yapmaktadır. Özdeşsizlik ilkesine göre üreme, gelecekteki insanın tahminen yaşamaya değer bir hayatı olduğu müddetçe hoş görülebilir bir faaliyettir (telafi edici üçüncü taraf çıkarları olmazsa). Özdeşsizlik paradoksuna göre ise, gelecekteki insanların çıkarlarıyla ilgili endişeler (örneğin yetişkin ebeveyne sahip olmaları, ihmal kaynaklı engelli doğmamaları gibi), gelecekteki insanların çıkarlarına zıt görünen sonuçlara yol açar.

D’Amato (1990: 191), özdeşsizlik sorununa dayanarak gelecek nesiller uğruna çevreyi korumak için yapılan girişimlerin paradoks oluşturduğunu ileri sürmektedir. Çünkü çevreye hiç müdahale edilmemiş olsa idi, doğmuş olanlardan farklı insanlar dünyaya gelmiş olacaktı. Gelecek nesillere karşı görev duygusu ile çevreyi korumak için hareket edilmesi, insanları bu amaçla hiçbir harekette bulunulmayan durumdan daha kötü hale sokmaktadır. Dolayısıyla gelecek nesillere karşı ödev duygusu ile çevreyi korumak abestir. Zira böyle hareket etmek, korumakla ödevli bulunulan kişileri yok etmek anlamına gelir. Bir politika kararı sadece gelecek nesillerin yararına alıyorsa ve tek ahlaki haklı gösterme gerekçesi bu ise, bu şekilde bu politikanın ahlaken haklı olduğu asla gösterilemez. Zira bu, bizzat koruma iddiasında bulunduğu kişileri yok etmek anlamına gelir.

3.2. Özdeşsizlik Sorunu ve İklim Değişikliği

İklim değişikliği, henüz doğmamış olanlara zarar vereceği ve onların haklarını ihlal edeceği için kuşaklar arası adalet tezine göre haksız, adaletsiz ve etiğe aykırı bulunmaktadır. Zira, mevcut nesillerin müsrif fosil yakıt kullanımı, sera etkisini artırarak gelecek nesillere (ki onlar şu an için hiçbir şey yapacak durumda değil) tahminen önemli ölçüde zarar verecektir (Page, 2006: 10). Peki, özdeşsizlik sorunu mantığı ile bakıldığında iklim değişikliği, bugünkü nesillerin gelecek nesillere verdiği haksız zarar veya onların haklarının ihlali olarak görülebilir mi? Cevap, hayır. Çünkü, gelecek nesillerin var olabilmesi için gerekli koşullar olan faaliyetler ve politikalardan dolayı onlara zarar verilebileceğini özdeşsizlik sorunu bağlamında açıklamak mümkün gözükmemektedir.

Page (2006: 132-160; 2008: 11), özdeşsizlik sorununu küresel iklim değişikliği bağlamında şu şekilde tartışmaktadır: Farz edelim ki, insan kaynaklı iklim değişikliği konusunda insanlar birbirine rakip iki politika seçeneği arasından tercih yapmak durumundadır. Bu iki rakip politika senaryosu, Kyoto Protokolü sonrası iklim değişikliği politikası konusundaki tartışmalardan çıkarılmıştır. Birinci politika seçeneği, Kyoto Layt (*Kyoto Lite*), ulusal karbon salınımının ekonomik çıktıya oranına dayalı olarak karbon salınımları konusunda ülkeler için gönüllü hedefler belirlemektedir. Bu tercihte ülkeler toplam karbon salınımlarını düşürmeden ekonomilerinin karbon yoğunluğunu düşüreceklerdir. Bu politikayı tercih etmenin tahmin edilebilir sonucu, tehlikeli iklim değişikliğinin hızlı bir başlangıç yapmasıdır. İkinci politika seçeneği ise, Kısmi ve Yakınsamadır (*Contraction and Convergence*). Bu seçenek, mevcut veya gelecek her kişinin atmosferde eşit paya sahip olduğunu kabul etmektedir. Bu yaklaşıma göre, karbon salınımları için tehlikeli iklim değişikliğine sebep olmayacak küresel bir tavan belirlenerek her yıl her ülke için karbon salımı tahsis edilecektir. Bu politikayı tercih etmenin tahmin edilebilir sonucuna göre yüzyıl sonra yaşayacak insanlar birinci politika seçeneğinin tercih edilmesi durumundakine nazaran daha yüksek yaşam kalitesine sahip olacaktır.

Özdeşsizlik sorunu, tüketme ve riskli politika örneklerinde olduğu gibi, Kyoto Layt seçeneğine karşı çıkan insanların sezgisel inançlarının tersine işler. Şöyle ki, alternatif politikalar, gelecek nesillerin sadece yaşam kalitesini belirlemekle kalmaz, aynı zamanda onların sayısını ve bileşimini belirler. O halde hangi politika tercih edilirse edilsin, tercih edilen politika kimin kimle evleneceğini ve gelecekte hangi bireylerin dünyaya geleceğini etkileyecektir. Çünkü, insanların kimliği bir sperm ve yumurtanın birleşmesinden meydana gelmektedir. Bu birleşme olayı, daha önce meydana gelen faaliyetlere ve politikalara karşı son derece duyarlıdır. Birkaç nesil sonra tercih edilen politikaya bağlı olarak tamamen birbirinden farklı

insanlar var olacaktır. Kyoto Layt tercih edildiğinde, Kyoto Layt insanları, Kısmı ve Yakınsama tercih edildiğinde ise Kısmı ve Yakınsama insanları dünyaya gelecektir. Dolayısıyla dünyaya gelecek insanlar, varlıklarını yapılan politika tercihinin borçlu olacaktır. Diyelim ki, birinci politika tercihi olan Kyoto Layt kabul edildi. Gelecek nesiller, varlığını bu tercihe borçlu olacaktır. Çünkü bu tercih yapılmamış olsaydı, hiç doğmayacaklardı, onların yerine başka insanlar (örneğin Kısmı ve Yakınsama insanları) var olacaktı. Dahası, tahmin edilebildiği kadarıyla Kyoto Laytın tercih edilmesi, gelecek hiçbir kişinin yaşamaya değmeyecek bir hayata sahip olmasıyla sonuçlanmayacaktır.

İklim değişikliği konusunda Kyoto Layt seçeneğini Kısmı ve Yakınsama seçeneğine yeğleme, gelecekte herhangi muayyen bir kişinin zarar görmesine yol açmayacaktır. Çünkü zarar vermek demek, belli bir kişiyi veya kişileri zarar veren hareketleri yapmamış olma durumundan daha kötü hale getirmek demektir. Kyoto Laytın tercih edilmesi, mevcut ve yakın gelecekteki nesillere fayda verecektir. Mevcut nesillerin müsrifçe fosil yakıt kullanarak karbon salınımlarını arttırması, gelecek nesillere zarar vermez. Çünkü bu müsrifçe fosil yakıt kullanımı olmasaydı, bu insanlar dünyaya hiç gelmemiş olacaktı (veya onların yerine başka insanlar, örneğin Kısmı ve Yakınsama insanları gibi, olacaktı). Dolayısıyla sera gazları salınımının artması, gelecek nesilleri aksi durumdan (ki bu hiç var olmamaktır) daha kötü yapmamıştır.

Kyoto Layt, insanların bu politikayı tercih eden insanların muhakeme biçimini reddetmek için bir sebebi var mı? Kyoto Layt insanları ile Kısmı ve Yakınsama insanları tercih edilen iklim politikasına göre durumsal olarak meydana gelecektir ve meydana geldikten sonra zarar verebilecek haklara sahip olacaktır. Kyoto Layt insanları için iki seçenek var: Ya kirli bir dünyaya gelmek veyahut hiç var olmamak. Bir insanın (bazı yönlerden sınırlı olsa bile) yaşamaya değer bir hayata sahip olması, hiç var olmamasından daha iyidir. Kyoto Layt politikasını Kısmı ve Yakınsama politikasına yeğlemenin nesinin yanlış olduğunu izah etmek için gelecek insanların haklarına ve çıkarlarına başvurma imkânı yoktur. Zira Kyoto Layt politikası benimsenirse zaten var olamayacakları için gelecek nesiller, kendilerini var eden faaliyetlerin kendilerine zarar verdiğini ve haklarını ihlal ettiğini öne süremez.

Kimliğe bağlı teorilerle özdeşlik sorunu açısından iklim değişikliğine bakıldığında kuşaklar arası adalet tezi, birbiriyle tutarsız dört inanca birlikte sahip olmak olarak değerlendirilebilir. Bu inançlara göre:

(1) İklim değişikliği konusunda birinci politika seçeneğinin (Kyoto Layt) benimsenmesi yanlıştır.

(2) Bir faaliyet veya politika, ancak muayyen bir kişi veya kişilere zarar verirse veya onların aleyhinde olursa yanlış olabilir.

(3) Bir faaliyet veya politika, muayyen bir kişiyi sadece yapılmamış olduğu duruma nazaran daha kötü bir duruma sokarsa zarar vermiş olur.

(4) İklim değişikliği konusunda birinci politika seçeneğinin (Kyoto Layt) benimsenmesi, bu politika altında dünyaya gelecek insanların var olması için gerekli bir koşuldur.

Açıkça görüldüğü üzere, bu inançlar birbiriyle tutarlı değildir. Kimliğe bağlı teoriler savunulacak olursa özdeşsizlik sorununun kuşaklar arası adalet açısından doğurduğu çok önemli sonuçlar vardır. Örneğin özdeşsizlik sorununa göre çok rahat şu sonuca ulaşabilir: Atmosfere büyük miktarda sera gazı birikimine sebep olan faaliyetler ve politikalar adaletsiz, haksız, yanlış veya ahlaka aykırı değildir. İklim değişikliği bağlamında gelecek nesillere karşı adalet diye bir ödev yoktur. İklim değişikliği bağlamında özdeşsizlik sorununun dayandığı önermeler ve ulaştığı sonuç aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Önerme 1: Muayyen bir kişiye hamile kalındığı zamanda hamile kalınmamış olsa idi, o kişi hiç var olamayacaktı.

Önerme 2: Bir faaliyet veya politika ancak muayyen kişilere zarar verirse o zaman yanlıştır.

Önerme 3: Bir faaliyet veya politika, ancak muayyen kişi veya kişileri hiç yapılmamış olması durumunda olabilecek durumdan daha kötü bir hale sokarsa zarar vermiş olur.

Önerme 4: İki farklı politika arasında tercih yapmak durumunda kalındığında tercih edilen politikaya bağlı olarak dünyaya farklı insanlar gelecektir. Başka bir deyişle gelecekte hangi insanların dünyaya geleceği yapılan politika tercihinin bağlıdır.

Sonuç: İlk bakışta sezgisel olarak kötü görünen faaliyetler veya politika tercihleri (örneğin Kyoto Layt gibi), muayyen hiçbir kimseye zarar vermediği için ahlaken yanlış veya daha kötü değildir.

Sonuç olarak iklim değişikliğiyle ilgili yapılacak politika tercihi, gelecek nesillerin kimliğini ve sayısını değiştirecektir. Dolayısıyla, gerek iklim değişikliğiyle ilgili birinci (Kyoto Layt), gerekse ikinci politika seçeneğini (Kısıma ve Yakınsama) tercih etmek veya kaçınmak için gelecek nesillere karşı ödev iddiasında bulunmak mümkün değildir. Özdeşsizlik sorununa göre, bugünkü nesillerin iklim değişikliği konusunda başarısız olması gelecek nesiller için en iyi seçenektir (Roberts, 2009a). Atmosferde büyük miktarda sera gazı birikimine sebep olan politikalar ve faaliyetler ile gelecek nesillerin yaşam kalitesini düşürmek, dağıtıcı adaletin gereklerini ihlal etmez.

4. SORUNDAN ÇIKIŞ YOLLARI

Özdeşlik sorununun sonuca götüren önermeleri doğru, ama ulaştığı sonuç sezgisel olarak yanlış görünmektedir. Bu sorunu çözenin yolu, ya sorunun dayandığı önermeleri çürütmek ya da ulaşılan sonucun mantık kurallarına uygun olmayan çıkarım olduğunu göstermektir. Ancak bu yaklaşımlar, özdeşlik sorununu çürütmek açısından günümüze kadar başarılı olamamıştır. Birçok felsefeciyeye göre, özdeşlik sorununun ürettiği varsayımda bir hata bularak çözmek zor görünmektedir. Parfit'in bizzat kendisi, bu sorunu çözmede başarısız olduğunu kabul etmektedir. Özdeşlik sorunu, metafizik boyutu olan çözülemez bir sorundur (Heyd, 2009: 21).

Özdeşlik sorununa ikna edici bir cevap bulma, en az çözdüğü kadar çok sorun yaratmaktadır. Örneğin, özdeşlik sorununun esas aldığı kimliğe dayalı teoriler içinde yer alan kişiyi etkileyen yaklaşımın (faaliyetler veya politikalar kişiler üzerinde etkilerine göre doğru veya yanlış olur) reddi, önemli sorunlar yaratmaktadır. “Muayyen bir kişiye zarar vermeden de kötülük yapılır” önermesi kabul edilirse, ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Gayri şahsi faydacılığa (*impersonal utilitarianism*) göre çok sayıda düşük yaşam kalitesine sahip gelecekte insanların var olmasına sebep olan bir çevre politikasını, daha az sayıda ancak daha yüksek yaşam kalitesine sahip gelecekte insanın var olmasına sebep olan çevre politikasına yeğlemek gerekir. Çünkü, birinci seçenekte toplam fayda daha büyüktür. Parfit (1984: 387), belli kişilerin faydasına bakılmaksızın ulaşılan bu sonuca, menfur sonuç (*repugnant conclusion*) adını vermektedir.

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi, özdeşlik sorununu çözmek için literatürde birçok öneri geliştirilmiştir. Ancak geliştirilen bu öneriler, sorunu tam olarak çözememiştir. Aşağıda bu yönde yapılan tüm girişimleri saymak yerine, birkaç örnek vermekle yetinilecektir.

Farazi mümkün kişiler ve gelecek kişiler ayrımı: Weinberg'e göre (2008: 7), farazi olarak muhtemel, fakat fiilen olmayacak kişiler ahlakın konusu olamaz. Özdeşlik sorunu gelecek kişiler için iki alternatifin karşılaştırılmasına dayanır: Var olmak veya hiç var olmamak. Bizatihi var oluş, özellikle var olmamanın bir alternatif olmadığı gelecek kişiler için bir fayda değildir. Var olmama, sadece mümkün kişiler için bir alternatiftir. Bunun mevcut veya gelecek herhangi bir gerçek kişinin çıkarları veya hakları ile ilgisi yoktur. Özdeşlik sorunu, bizatihi varoluşun iyiliğinin fiili yaşam engellerine ağır basması sebebiyle farazi mümkün kişilerin çıkarlarını yanlışlıkla gelecek kişiler uğruna ileri sürer. İlgi sadece bazı noktalarda var olacak kişilerle sınırlandığı zaman özdeşlik sorunu sona erecektir. Boonin'e göre (2008: 133) ise, mevcut olan ile mevcut olmayan (veya hiç mevcut olmayacak) kişi veya kişilerin karşılaştırılması saçma bulunabilir.

Ancak bu karşılaştırmanın saçmalığı, belli bir kişiye zarar verildiğini göstermez. Dolayısıyla bu eleştiri, sorunun çözümüne katkı sağlamaz.

Grup merkezci görüş: Page (1999: 66), grup merkezci görüşün en azından kişiye bağlı yaklaşıma dayalı çevre etiği ve kuşaklar arası adalet için bir savunma önerdiğini ileri sürmektedir. Ona göre belli insan veya hayvan gruplarının haklarına, çıkarlarına ve ahlaki değerlerine başvurma sınırlı fakat önemli bir alanda özdeşsizlik sorununu çözebilir. Örneğin iklim değişikliği küçük ada devletlerinin varlığı, kültürü, değerleri ve çıkarları açısından büyük bir tehlike arz etmektedir. Deniz seviyesinin yükselmesiyle küçük ada devletlerinde yaşayan grupların çıkarları zarar görecektir. D’Amato’ya göre (1990: 193) ise, kişi hakları yerine grup haklarının öne sürülmesi sorunu çözmez. Farklı politika uygulayarak bir grubun tüm elemanlarının yok edip başka bir grupla yer değiştirmesi durumunda hala aynı grubun mevcut olduğunu ve haklarının korunduğunu iddia etmek mümkün değildir.

Tercih edilen çevre politikası ile insanların varoluşu arasındaki sebep sonuç ilişkisi: Özdeşsizlik sorununa göre insanların dünyaya gelmesi tercih edilen politikaya bağlıdır. İnsanlar dünyaya gelmeden önce benimsenen politikalar benimsenmemiş olsa idi, onlar da asla dünyaya gelmeyecekti. Bu metafizik inanç eleştirilebilir. İnsan faaliyetlerinin çoğu, kimin dünyaya geleceğini etkilemez, fakat etkileyen pek çok davranış da vardır. Ancak bunların çoğu kasti değildir ve kontrol dışıdır. İnsanlar kimin yaşayabileceği kimin yaşayamayacağı üzerinde gerçekten tam kontrol sahibi değildir. Dahası, insanlar tam olarak kimin var olacağı konusunda da mutlak anlamda kontrol sahibi değildir (Rohde, 2010). Ancak, bu görüşe karşı geliştirilen varsayım da makuldür: İnsanlık, bu noktaya küresel ısınmaya neden olan faaliyetleri yüzünden gelmiştir. Karbon endüstrisi olmasaydı, 1950 yılında 2.5 milyar olan dünya nüfusu, 2005 yılında 6.4 milyara çıkabilir miydi (Page, 2006: 137)?

“Çocuğu daha kötü yapmaz” ifadesinin, “de dicto” ve “de re” okunuşu farklıdır: Çocuğu ifadesini belirsiz (*de dicto*) ve spesifik (*de re*) anlamda okumak arasında fark vardır. “Çocuğu daha kötü yapmaz” önermesi, belirsiz okumada yanlıştır ama spesifik anlamda okunduğunda değildir. Hare’ye göre (2007: 523), çocuk annesine “bana *de dicto* anlamda zarar verdin, ben senin çocuğum” diye itiraz edebilir.

Özdeşsizlik bir sorun değil, hatadır: Roberts’e göre (2007, 2009a) özdeşsizlik sorunu, farklı mantıksal özelliklere sahip sorunlar koleksiyonudur. Daha iyisi yapılmayacak (*won’t-do-better*), daha iyisi yapılamayabilecek (*can’t-do-better*) ve daha iyisi umulamayabilecek (*can’t-expect-better*) diye sınıflandırılabilir. İklim değişikliği, daha iyisi umulamayabilecek kategorisine girmektedir. Bu kategoride yer alan özdeşsizlik sorununun yanılığışı şudur: Özdeşsizlik sorunu bir politika altında

belli bir kişi için geleceğin aktüel değerinin nasıl gerçekleştiği ile alternatif politikanın aynı kişi açısından beklenen değerini karşılaştırmaktadır. Hâlbuki her iki politikayı da gerçekleştirmenin saysız yolu vardır. Dolayısıyla, varyasyon aralığı daha geniştir. Roberts'in bu yaklaşımı kendisinin de belirttiği gibi sorunun tümünü çözmeden ziyade kısmi bir çözüm önerisidir.

Özdeşsizlik sorununun çözülememesi, etik açıdan bir fark oluşturur mu? Parfit (1984: 367) kendisinin bu sorunu gördüğünde gelecek nesiller konusunda daha az kaygı duymaya başlamadığını belirtmektedir. Bu sorunu fark etmesi Parfit'in gelecek nesiller konusunda görüşünü değiştirmedikçe göre başkalarının görüş değiştirmesine sebep teşkil etmez. Özdeşsizlik sorunu “ne yapmalıyız” veya “ne yapmamalıyız” konusunda insanların görüşlerini hiç etkilemez (Davidson, 2008: 479). Ott'a göre (2011: 145), Parfit'in gelecek kişiler paradoksu, mevcut neslin gelecek nesillere karşı sorumlulukları olduğu inancını reddetmez. İlk etapta özdeşsizlik sorununun ürettiği tezi, bir soruna yol açan tez olarak değerlendirmenin bir sebebi yoktur (Boonin, 2008: 152).

Nitekim, literatürde iklim değişikliği sorunlarına uygulanan teorilerin, ilkelerin ve normların çoğu alışlagelmiş şekilde kimlikten bağımsızdır ve gayri şahsi yaklaşımı benimsemiştir. İklim değişikliği müzakerelerinde ve belgelerindeki adalet ve sürdürülebilir kalkınma gibi düşünceler, özdeşsizlik sorunu ile hiç ilgilenmemektedir. Kaldı ki özdeşsizlik sorunu, çevre etiği veya adalet ile ilgili teorilerin hepsi için sorunlu değildir. Birincisi, incelenen faaliyet veya politika kişilerin kimliğini etkilemediği müddetçe, gelecek nesillere karşı ödevleri etkilemez. İkincisi, eğer bir faaliyet veya politika birçok insan için yaşamaya değmeyecek bir hayata sebep olursa, özdeşsizlik sorununun söylediği açık bir yargı yoktur. Üçüncüsü, gayri şahsi yaklaşıma dayanan adalet teorileri özdeşsizlik sorunundan etkilenmez. Özdeşsizlik sorunu, sadece kimliğe bağlı teorilerle ve kişiyi etkileyen yaklaşımla gelecek nesillere karşı sorumluluklar açısından sorun oluşturur. Dolayısıyla özdeşsizlik sorunu, genel olarak çevre adaleti ile ilgili bir sorun değildir. Çevre etiğinde insan merkezilik (*anthropocentrism*), canlı merkezilik (*biocentrism*) ve ekoloji merkezilik (*ecocentrism*) gibi etik görüşlerin tüm versiyonları, kimliğe bağlı teorilere ve kişiyi etkileyen yaklaşıma dayanmaz. Sadece kimliğe bağlı teoriler ve kişiyi etkileyen yaklaşım perspektifinden çevre adaletine yaklaşım, özdeşsizlik sorununun girdabına düşer (Page, 2006: 139-141).

D'Amato'ya göre (1990: 196-198), özdeşsizlik sorunu durumlarında çevreyi koruyan veya çevreyi tahrip eden iki politika arasında tercih yaparken, bu politikalarından birini benimsemek veya birinden kaçınmak için gelecek nesillere karşı ödevler/sorumluluklar/görevler, ahlaken haklı gösterme gerekçesi yapılamaz. Gelecek nesillere karşı sorumluluk ahlaki

gerekçe yapılamaz demek insanların hiçbir ahlaki sorumluluğu yoktur anlamına gelmez. Bu tür politikaların mevcut ve gelecek nesilleri nasıl daha kötü yapacağını tam olarak hesaplamak mümkün değilse bile, insanların çevreyi tahrip etmeme sorumluluğu vardır.

Bütün bu önerilere rağmen özdeşsizlik sorunu, iklim değişikliğinde muayyen kişilerin hakları ve çıkarlarını ahlaki bakış açısından değerlendirmede önemli bir sorun oluşturmaya devam etmektedir (Page, 2008: 11).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, iklim etiği tartışmalarında önemli bir yer tutan “iklim değişikliği, kuşaklar arası adalet sorunu yaratmıştır” tezi, özdeşsizlik sorunu açısından ele alınmıştır. Özdeşsizlik sorunu, bir politikayı veya diğerini benimsemenin, doğacakların kimliğini ve sayısını etkileyebileceği tüm durumları kapsamaktadır (Gosseries, 2008: 459). Bu açıdan iklim değişikliği politikası, özdeşsizlik sorunu kapsamına girmektedir. Özdeşsizlik sorununun benimsediği önermeler ve muhakeme biçimi doğrultusunda iklim değişikliğine sebep olan bir politikanın gelecekte muayyen bir kişiye zarar vereceğini veya onun haklarını ihlal edeceğini göstermek mümkün değildir. Eğer iklim değişikliği, muayyen hiçbir kişiye zarar vermiyor ve haklarını ihlal etmiyorsa, fosil yakıt kullanımı gibi sera gazı salınımlarını artıran faaliyetlerin tamamen adil olduğu söylenebilir. Bu sonuç, küresel çapta bağlayıcı sera gazı salınımı azaltma yükümlülüğünü gelecek nesiller uğruna veya nesiller arası adalet gereği talep edenlerin ahlaki gerekçesinin altını oymaktadır. Gelecek nesillerin çıkarları ve hakları açısından uzak gelecekte genetik olarak belirlenebilir insanlara karşı ödevler, hangi iklim değişikliği politikasının tercih edileceğine karar vermede rehberlik yapamamaktadır (Meyer, 2004: 24).

“Gelecek nesillere ne borçluyuz?” diye soran Buchanan (2009: 1296-1297), şaşırtıcı biçimde şu sonuca ulaştığını kaydetmektedir: Gelecek hakkında daha az, şimdi hakkında daha çok düşünerek hem mevcut hem de gelecek nesillere iyilik yapmış oluruz. Gelecek nesillerin haklarını tartışan Gosseries (2008: 471), gelecek nesillerin haklarını tanımaya doğru giden yolun, gelecek nesillerin haklarını savunanların arzu ettiğinden daha dar bir yol olduğunu belirtmektedir. Nitekim, özdeşsizlik sorunu da, iklim değişikliği sorunsalında zorlayıcı bir iklim değişikliği politikasını, gelecek nesillere karşı ödevler ve gelecek nesillerin haklarını ihlal etmeme adına meşrulaştırmayı önemli ölçüde zayıflatmaktadır. Ancak, özdeşsizlik sorununu iklim sistemi gibi çevre değerlerini tahrip etmek için yeterli bir ahlaki gerekçe olarak sunmak da olanaklı değildir. Çünkü özdeşsizlik

sorunu, Parfit'e göre, pratik hiçbir fark yaratmaz (Gardiner, 2011: 181). İklim değişikliği politikasında hangi ahlaki teorinin benimsenmesi gerektiği konusunda ahlaki bir zorunluluk yoktur.

Etik teoriler ile ilgili kafa karışıklıkları, iklim etiği konusunda önde gelen isimlerden biri olan Dale'nin (1992: 148-149) ulaştığı sonucu doğrular görünmektedir: Hâkim değer sistemi, insan kaynaklı iklim değişikliği gibi küresel çevre sorunları hakkında düşüncelere yön vermek açısından uygun ve yeterli değildir. Hiç kimse sorumlu olmamasına karşın, küresel çevrenin tahrip edilmesiyle karşı karşıyayız. İklim değişikliğinde kuşaklar arası adalet gibi ciddi bir sorunla uğraşırken daha yüksek ahlaki standartlar gerekmektedir. Nitekim Parfit (1981: 171-172), her tür durumda uygulanabilecek yeni bir iyilik ilkesine ihtiyaç olduğunu ancak bunun kişiyi etkileyen formda olamayacağını, insanların refahı, mutluluğu ve yaşam kalitesi üzerine olabileceğini kaydetmektedir. Dolayısıyla, küresel çapta bağlayıcı karbon salınımı indirimi öngören bir iklim değişikliği politikası ahlaken gelecek muayyen kişilerin çıkarlarını esas alarak değil, gayri şahsi anlamda gelecek nesillerin refahını, mutluluğunu ve yaşam kalitesini esas alarak meşrulaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Bickham, Stephen (1981), "Future Generations and Contemporary Ethical Theory", *Journal of Value Inquiry*, vol.15, no.2, pp.169-177.
- Boonin, David (2008), "How to Solve the Non-Identity Problem", *Public Affairs Quarterly*, vol.22, no.2, pp.127-157.
- Broome, John (2008), "The Ethics of Climate Change", *Scientific American*, vol.298, no.6, pp.96-102.
- Buchanan, Neil (2009), "What do We Owe Future Generations?", *The George Washington Law Review*, vol.77, no.5/6, pp.1237-1297.
- COMEST (World Commission on the Ethics of Scientific Knowledge and Technology) (2010), *The Ethical Implication of Global Climate Change*, UNESCO, Paris, <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001881/188198e.pdf> 09.01.2013 (15.01.2013).
- D'Amato, Anthony (1990), "Do We Owe a Duty to Future Generations to Preserve the Global Environment?", *The American Journal of International Law*, vol.84, no.1, pp.190-198.
- Davidson, Marc D. (2008), "Wrongful Harm to Future Generations: The Case of Climate Change", *Environmental Values*, vol.17, no.4, pp.471-488.
- Den Elzen, Michel and Höhne, Niklas (2010), "Sharing the Reduction Effort to Limit Global Warming to 2 °C", *Climate Policy*, vol.10, no.3, pp.247-260.

- Gaba, Jeffrey M. (1999), “Environmental Ethics and Our Moral Relationships to Future Generations: Future Rights and Present Virtue”, *Colombia Journal of Environmental Law*, vol.24, no.1, pp.249-288.
- Gardiner, Stephen M. (2004a), “Ethics and Global Climate Change”, *Ethics*, vol.114, no.3, pp.555-600.
- Gardiner, Stephen M. (2004b), “The Global Warming Tragedy and the Dangerous Illusion of the Kyoto Protocol”, *Ethics and Environmental Affairs*, vol.18, no.1, pp.23-39.
- Gardiner, Stephen M. (2006), “A Perfect Moral Storm: Climate Change, International Ethics and the Problem of Moral Corruption”, *Environmental Values*, vol.15, no.3, pp.397-413.
- Gardiner, Stephen M. (2011), *A Perfect Moral Storm The Ethical Tragedy of Climate Change*, Oxford University Press, Oxford.
- Goklany, Indur M. (2012), Is Climate Change the Number One Threat to Humanity? http://goklany.org/library/Goklany_WIREs.pdf (03.01.2013).
- Gosseries, Axel (2008), “On Future Generations’ Future Rights”, *The Journal of Political Philosophy*, vol.6, no.4, pp.446-474.
- Hare, Casper (2007), “Voices from Another World: Must We Respect the Interests of People Who Do Not, and Will Never, Exist?”, *Ethics*, vol.117, no.3, pp.498-523.
- Harris, Paul G. (2003), “Fairness, Responsibility and Climate Change”, *Ethics & International Affairs*, vol.17, no.1, pp.149-156.
- Heyd, David (2009), “The Intractability of the Nonidentity Problem” (eds. Roberts, Melinda A. and Wasserman, David T.), in *Harming Future Persons Ethics, Genetics and the Nonidentity Problem*, Springer, London and New York, pp.3- 25.
- IPCC (2007), “Summary for Policymakers”, Solomon, S., D. Qin, M. Manning, Z. Chen, M. Marquis, K. B. Averyt, M. Tignor and H. L. Miller (eds.), *The Physical Science Basis, Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge University Press, Cambridge and New York, <http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/wg1/ar4-wg1-spm.pdf> (21.01.2013).
- Jamieson, Dale (1992), “Ethics, Public Policy, and Global Warming”, *Science, Technology and Human Values*, vol.17, no.2, pp.139-153.
- Jecker, Nancy S. (1988), “The Extended Nonidentity Problem”, *Auslegung: A Journal of Philosophy*, vol.14, no.2, pp.185-196.
- Kavka, Gregory S. (1982), “The Paradox of Future Individuals”, *Philosophy & Public Affairs*, vol.11, no.2, pp.93-112.
- Meyer, Lukas H. (2004), “Compensating Wrongless Historical Emissions of Greenhouse Gases”, *Ethical Perspectives*, vol.11, no.1, pp.20-35.

- Ott, Konrad (2011), Domains of Climate Ethics, *Jahrbuch für Wissenschaft und Ethik 2011*, pp.143-162,
http://www.gci.org.uk/Documents/Ott_Domains_Climate_Ethics_.pdf
 (02.01.2013).
- Page, Edward (1999), “Intergenerational Justice and Climate Change”, *Political Studies*, vol.47, no.1, pp.53-66.
- Page, Edward (2008), “Three Problems of Intergenerational Justice”,
Intergenerational Justice Review, Groundwork for Intergenerational Justice, issue 1 pp.9-12.
http://www.intergenerationaljustice.org/images/stories/IGJR/gg_26%21_en_gl_web.pdf (14.01.2013).
- Page, Edward A. (2006), *Climate Change, Justice and Future Generations*, Edward Elgar, Cheltenham and Northampton.
- Parfit, Derek (1981), “Future Generations: Further Problems”, *Philosophy and Public Affairs*, vol.11, no.2, pp.113-172.
- Parfit, Derek (1984), *Reasons and Persons*, Clarendon Press, Oxford.
- Posner, Eric A. and Weisbach, David (2010), *Climate Change Justice*, Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- Roberts, M. A. (2007), “The Non-Identity Fallacy: Harm, Probability and Another Look at Parfit’s Depletion Example”, *Utilitas*, vol.19, no.3, pp.267-311.
- Roberts, M. A. (2009a), “Counting the Cost before They’re Hatched: Climate Change, the Nonidentity Problem and the Moral Significance of Merely Possible Persons”, Conference on the Ethics of Climate Change: Intergenerational Justice and the Global Challenge, University of Delaware,
<http://www.tcnj.edu/~robertsm/Counting%20the%20Costs%20rev.%20doc.%20prop..pdf> (18.01.2013).
- Roberts, Melinda (2009b), The Nonidentity Problem,
<http://plato.stanford.edu/entries/nonidentity-problem> (29.11.2012).
- Rohde, Klaus (2010), The Non-Identity Problem Moral Law, Ethics, Effects of out Actions on the Future, The Rights of Animals,
<http://krohde.wordpress.com/article/the-non-identity-problem-xk923bc3gp4-118/> (04.02.2013).
- Science and Environmental Health Network (2008), *Models for Protecting the Environment for Future Generations*, The International Human Rights Clinic at Harvard Law School,
http://www.worldfuturecouncil.org/fileadmin/user_upload/papers/Models_f_or_Protecting_the_Environment_for_Future_Generations.pdf (17.01.2013).
- Weinberg, Rivka (2008), “Identifying and Dissolving the Non-Identity Problem”, *Philosophical Studies*, vol.137, no.1, pp.3-18.
- Weiss, Edith Brown (2008), “Climate Change, International Equity, and the International Law”, *Vermont Journal of Environmental Law*, vol.9, no.3, pp.615-627.

- Weston, Burns H. (2008), “Climate Change and Intergenerational Justice: Foundational Reflections”, *Vermont Journal of Environmental Law*, vol.9, no.3, pp.375-430.
- Wolf, Clark (2003), “Intergenerational Justice”, (Eds. R. Frey and C. Wellman), in *Blackwell Companion to Applied Ethics*, Blackwell, Cornwall, pp.279-294.
- Wolf, Clark (2008), “Intergenerational Justice, Human Needs and Climate Policy”, (Eds. A. Gosseries and L. Meyer), in *Justice between Generations*, Oxford University Press, Oxford, pp.347-376.
- Wood, James J. (1996), “Intergenerational Equity and Climate Change” *The Georgetown International Environmental Law Review*, vol.8, no.2, pp.293-332.